

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Ս. ԺՆՈՒՆԴԻ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԹԱՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԻ ԹՈՒԱԿԱՆՆԻՆ ՄԱՍԻՆ

Վերջերս մեզի հասած յօդուածը մը⁽¹⁾ բուլլոյովին նոր լոյս կը սփռէ անցեալ դարու վերջերուն հրատարակուած եւ իբրեւ կասկածելի մոռացութեան մատնուած շարք մը գրութիւններու վրայ, զոր Գալուստ Տէր Մկրտչեան հրատարակած էր «Արարատ» ամսագրին մէջ, «Վկայութիւնք վասն Մընըդեան Քրիստոսի եւ Մկրտութեան տաւանելի ի միում աւուր ի Յունուարի վեց»⁽²⁾ խորագրով:

Պաշտօնատես իրդին յօդուածը գլխաւորապէս է Յունտինիանոս կայսեր Երուսաղէմի քրիստոնեաներուն զրկած նամակի մասին, թելադրելու համար որ Տեառնդառաջը տօնեն Փետրուար 2-ին, որ Դեկտեմբեր 25-էն քառասուն օրեր ետք կ'իյնայ, փոխանակ Փետրուարի 14-ին, որ Յունուար 6-էն քառասուն օրեր ետք կու գայ: Յօդուածը կը հրատարակէ Յունտինիանոսի նամակին լատիներէն թարգմանութիւնը, քանի որ նամակը պահուած է միայն վրացական թարգմանութեամբ, վրացերէն երկու ձեռագիրներու մէջ⁽³⁾ եւ կը պատկանի գրութիւններ-

րու հաւաքածոյի մը, տեսակ մը թղթածրուար, պատրաստուած Վրացական Եկեղեցւոյ կողմէ՝ պաշտպանելու համար Մնունդը Դեկտեմբեր 25-ին տօնելու տեսակէտը:

Վրացական այս թղթածրարին դիմաց, Գ. Տէր Մկրտչեանի հրատարակած «Վկայութիւնք»ը կը ստանայ նոր իմաստ մը եւ արժէք մը. Հայոց պատասխանն է ան Վրացիներուն եւ անոնց խոզովակով՝ Յոյներուն, պաշտպանելու համար Հայց. Եկեղեցւոյ աւանդութիւնը: Երկու թղթածրարներու մէկտեղումը մասնաւոր վաւերականութեամբ մը կը լուսաւորէ մանաւանդ հայկական հաւաքածոյին մէջբերած Գրիգոր Արծրունեաց Եպիսկոպոսի Երուսաղէմէն զրկած Թուղթը, զոր Գ. Ջարբհանէլեանի նման մոլեռանդ Մխիթարեան մը պարզապէս անտեսելու հռչակած էր:

Հին վէճ մը նորոգել չէ երբեք ներկայ յօդուածին նպատակը, ոչ ալ պատմականը ընել արեւելեան եւ արեւմտեան զուգընթաց աւանդութիւններուն, որոնց համաձայն Քրիստոսի Ս. Մնունդը կը տօնուի Դեկտեմբեր 25-ին Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ մէծ մասին մէջ, մինչդեռ Հայց. Եկեղեցին կը մնայ կառչած Յունուար 6-ի թուականին: Մեր մտադրութիւնն է նոր հրատարակութիւններու լոյսին տակ անդամ մը եւս նախկին հայկական աւանդութեան եւ զայն պաշտպանող մեր Եկեղեցւոյ հայրերու տեսակէտին:

Պատմական յայտնի իրողութիւն է թէ Հին Եկեղեցին Յունուար 6-ին կը տօնէր Աստուածայայտնութեան տօնը, յիշատակելու համար միւկենոյն ատեն Յիսուսի Մնունդը եւ

(1) ANALECTA BOLLANDIANA, tome 86, fasc. 3-4, Joseph Van Der Straeten, "La lettre de l'Empereur Justinien sur l'Annonciation et la Noel en 561," (page 351).

(2) «Արարատ», 1896, էջ 4 եւ էջ 40-52:

(3) Թիֆլիսի թիւ Ա. 19 եւ Ա. 95 ձառնութիւններու մէջ, թիւ Ժ Դաքիբէն: Նամակը հրատարակւած է Կիւիլիցի եւ Ապուլացի գիտնականները 1905-ին, 1944-ին եւ 1940-ին: Վերջինը է Monumenta Hagiographica Georgica, Pars prima, t. 2 (Tiflis, 1946) էջ 67-71: Միւսները վրացերէն են:

Մկրտուժիւնը, իսկ Հռոմի Եկեղեցին եւ ապա՝ Յունաց Եկեղեցին, Դ. Դարուն, փոխեցին այս Հին աւանդութիւնը եւ Ս. Մրնունդը անջատելով Մկրտութենէն՝ ոկսան տօնել Դեկտեմբեր 25-ին:

Մինչեւ այսօր տրուած պլխաւոր արդարացումը այս փոփոխութեան կ'ենթադրէ թէ Հռոմի Եկեղեցին եւ անոր Հետեւելով՝ Անտիօքի, Պոլսոյ եւ աւելի ուշ՝ Աղեքսանդրիոյ Աթոռները, բաժնուեցան Աստուածայայտութիւնը Յուն. Թ-ին տօնելու սովորութենէն յրովհեւեւ Յիսուսի Մնունդի տօնակատարութեամբ ծածկել եւ մոռցնել ուղեցին Հեթանոսութեան մէջ ժողովրդականացած տօները, ինչպէս սաթուրնալկան (saturnalia) ուրախութիւնները կամ մրցակից եւ վտանգաւոր Մետրալականութեան Հիմնադիր Մետրալի ծնունդի տօնը եւ կամ Հռոմէական արեւապաշտութեան մէջ պատուուած Արեւի ծննդեան տօնը, որոնք բոլորն ալ կը կատարուէին Դեկտեմբեր 25-ին, կամ անկէ մի քանի օրեր առաջ: Հին եւ նոր Հեղինակներ իրաւամբ կը պնդեն է. Դարու Հեղինակ Գոդմաս Երուսաղէմացիի Հետ թէ՛ նմանութիւնները բազմաթիւ էին Յիսուսի Մննդեան եւ Դեկտ. 25-ին կատարուող Արեւի Մննդեան (Անյաղթ Արեւի Մննդեան) տօներուն միջեւ եւ անոր Համար Արեւմտեան Եկեղեցւոյ Հայրերը մին մոռցնել ուղեցին միւսով: Ամէն տարի նոր արեւին նուիրուած ժողովրդական երգերն ալ կը փառաբանէին անոր Հկուսական ծնունդը կապտյոտ երկինքէն, անոր ճարարութեան լոյսը, որ կ'աճի եւ կը վաճէ խաւարը...: Որոշ տեղեր կը յիշուի նոյնիսկ մանուկներուն նուէրներ տալու սովորութիւնը, կապուած նոյն տօնին հետ:

Երբ 353-ին Հռոմի մէջ Հաստատուեցաւ Դեկտեմբեր 25-ը իրեւ տօն Յիսուսի Մննդեան, շատ Հաւանական է որ թէ՛ Հռոմի Հայրապետին եւ թէ՛ անոր Հետեւողութեամբ՝ Անտիօքի եւ միւս Պատրիարքութիւններու մէջ, Եկեղեցւոյ Հայրերը ուզած են Հեթանոսական ընդունուած սովորութիւններուն տալ քրիստոնէական իմաստ մը, ներթափան արեւը զաղափարացնելով կամ Մետրան փոխակերպելով, մոռցնելու հա-

մար տօնակատարութիւններուն Հեթանոսական ծագումը:

Ստակոյն Հարցը երևցածին չափ պարզ չէ՛, եթէ դիտենք զայն առարկութիւններուն ընդմէջէն, որոնք յարուցուեցան Դեկտեմբերի 25-ին դէժ, ե որոնք պահուած են մեր Եկեղեցական գրականութեան մէջ:

Իրականին մէջ մերժուածը Դեկտ. 25-ի թուականը չէ՛ ախճան, որքան խախտումը քրիստոնէական ամբողջ Եկեղեցւոյ Հին աւանդութեան, որ Յունուար Թ-ի Աստուածայայտութեան տօնին մէջ կը միացնէր Քրիստոսի յայտնութիւնը իր մարմնական ծնունդով Հովիւներուն եւ մողերուն, միւս յայտնութեան հետ իբրեւ ճորդի Աստուծոյ, իր մկրտութեան օրը: Մերժուածը զատուրոյումն էր երկու յայտնութիւններուն, զոր Արեւելեան Եկեղեցիներ մեկնեցին իբրեւ Նեստորականութիւն, իրեւ Յիսուսի երկու թնութիւններուն անջատումը եւ մանաւանդ իբրեւ արտայայտութիւն Քաղկեդոնականութեան, նոյնիսկ Քաղկեդոնէն առաջ:

Ս. Մնունդը Աստուածայայտութենէն անջատելու եւ տասներկու օրեր՝ Դեկտ. 25-էն առաջ տօնելու պաղափարին դէմ եղած առարկութիւններուն աղբիւրն էր Երուսաղէմը եւ Երուսաղէմի մէջ է որ շարունակուեցաւ Հին աւանդութիւնը առ նուազն մինչեւ 561, ոչ թէ Հայոց ալ Ս. Քաղաքի բոլոր Եկեղեցիներուն մէջ: Իսկ Հայց. Եկեղեցին պահեց զայն մինչեւ այսօր:

Ընդդիմութիւնը շարունակուեցաւ Հիմնապէս աստուածաբանական մեծ վէճերու շրջանակին մէջ: Վերեւ ակնարկուած յոդուածը այս իրողութեան փաստն է որ կը բերէ Հրատարակութեամբ վրացական երկու ձեռագիրներու մէջ պահուած նամակի մը, զոր Յունաստիանոս կայսր զրկած է Երուսաղէմի Մակար Բ Պատրիարքին, 561-ին:

1896-ին, Գալուստ Տէր Մկրտչեան ձաքառաջին մէջ Հրատարակած էր վկայութիւններու շարք մը Յոյն եւ Հայ Եկեղեցւոյ Հայրերէն, «Վկայութիւնը վասն Մննդեան Քրիստոսի եւ Մկրտութեան տաւանի ի միում աւուր ի Յունուար վեցն»: Վկայութիւն-

ներուն մէջ ամենէն ուշագրաւն էր Դուինի ժողովին մասնակցած Գրիգոր Արծրունեաց Եպիսկոպոսին Թուղթը, գրուած Երուսաղէմէն, նոյն Հարցի մասին: Գ. Զարբանէլեան պարզապէս անվաւեր հռչակած էր Արծրունեաց Եպիսկոպոսին այս Թուղթը, որովհետեւ չէր համապատասխաներ կաթողիկեան այն տեսակէտին թէ Հայերը Քաղկեդոնականութեան դէմ պայքարի սկսան շատ ուշ, է. Դարուն, մինչդեռ Արծրունեաց Եպիսկոպոսը գրուած պէտք է ըլլայ 554-էն ետք, երբ ինք եւս, Դուինի ժողովին մէջ յստակ դիրք բռնեց ընդդէմ «Ժողովոյն Քաղկեդոնի»⁽⁴⁾: Յուստինիանոսի նամակին յայտնութեամբ անառարկելիօրէն կը փաստուի այժմ այն իրողութիւնը թէ Գրիգոր Եպիսկոպոսի նամակը հարազատ արտայայտութիւնն է Երուսաղէմի Եկեղեցւոյ դիրքաւորումին ի նպաստ Ս. Մնենդը եւ Մկրտութիւնը միասին Յունուար 6-ին տօնելու հին աւանդութեան, ընդդէմ կայսերական առաջարկին՝ Ս. Մնենդը տօնելու անշատօրէն շահին: 25-ին: Գրիգոր Եպիսկոպոսի վկայութիւնը թէ «Դարձեալ է հայապետութեան Տեառն Մակարա, ի նոյն թագաւորէն եկն սաստիկ հրաման մահու ի քաղաքն Երուսաղէմ, թէ ոչ կատարիցեն զտաւն Տեառնընդառաջին ըստ Մնեդեանն եւ ոչ ըստ յայտնութեանն...» փաստուած է այժմ Յուստինիանոսի նամակով, որ կ'առաջարկէ եւ կը պարտադրէ Երուսաղէմի Եկեղեցիին Տեառնընդառաջը տօնել Փետրուարի 2-ին, Դեկտ. 25-էն քառասուն օրեր ետք եւ ո'չ թէ Փետրուար 14-ին, Յունուար 6-էն քառասուն օրեր ետք:

Ինչպէս առ հասարակ Քաղկեդոնական պայքարի թղթածրար մը պատրաստուած էր Հայ Եկեղեցւոյ հայրերուն կողմէ, ծանօթ «Գիրք Թղթոց» անունով, այնպէս ալ փոքր թղթածրար մըն է Տէր Մկրտչեանի հրատարակածը, որ կը պարունակէ առ հասարակ կարճ մէջբերումներ նախ Եկեղեցւոյ հեղինակաւոր հայրերէն եւ ապա՝ Հայ աղբիւրներէ: Մէջբերուած հատուածներուն

մեծ մասը անծանօթ աղբիւրներէ կու գան: սակայն տեւէ պատճառ չունինք կասկածելու անոնց վաւերականութեան մասին: Յիշուած անուններն են. Կղեմէս (Աղեքսանդրացի), Մակար Երուսաղէմացի, Յովհաննէս Երուսաղէմացի, Նեքտառ Հռոմայ, Գրիգոր Աստուածաբան, Ս. Բարսեղ, Հիպոդիտ Եպիսկոպոս, Սեբեղիանոս Եպիսկոպոս, Մելիտոն Եպիսկոպոս, Կիպրիանոս Եպիսկոպոս, Մարութայ Նրփրտայ Եպիսկոպոս, «ի հարցաքննութեանց Ասորոց վարդապետաց», եւ վերջապէս «ի Կարնոյ կանոնաց, որ եղաւ հրամանաւ Յուստինիանոսի»: Ասոր կը հետեւի գրութիւն մը, «Վասն Արտիմոնի», որուն հեղինակը անյայտ է: Յաջորդ վկայութիւնները բերուած են հայկական աղբիւրներէ.

1. «Ի Թղթոյն Գրիգորի Արծրունեաց Եպիսկոպոսի զոր զրեաց յԵրուսաղէմայ ի Հալք».

2. «Յովհաննէսի Հայոց Կաթողիկոսի».

3. «Կոմիտաս Հայոց Կաթողիկոսն ասէ».

4. «Ի հաւատոյ թղթոյն Ստեփաննոսի Սինեաց Եպիսկոպոսի, զոր զրեաց պատասխանի թղթոյն Անտիոքայ Պատրիարքին».

5. Անանուն գրութիւն մը Նեստորի պատասխանող «Լիօնաւոր»ի մը անունով.

6. «Անանիայի Հայոց Վարդապետի» (Շիրակացի) .

7. «Ի հաւատոյ թղթին Ներսէսի վերջնոյ Հայոց Կաթողիկոսի որ առ Մանել Թագաւորն Յունաց».

Այժմ, Van der Straeten-ի յօդուածէն եւ անոր տուն տուող վրացական հրատարակութիւններէն ետք, յստակ է որ հայկական թղթածրարը ի նպաստ Յունուար 6-ին, պատասխանն է կէտ առ կէտ վրացական թղթածրարի մը ի նպաստ Դեկտ. 25-ին, ուր կը գտնուի Յուստինիանոսի նամակը:

Հայկական թղթածրարին մէջ հաւաքուած բոլոր վկայութիւնները երեք տեսակներու կը բաժնուին.

ա. Առաջինը կը հիմնուի Մնենդ եւ Մկրտութիւն միասին տօնելու աւանդութեան

(4) «Ազգապատում», Ա. էջ 546:

Հին ըլլալու հանգամանքին վրայ, պահպանողական ոգիով:

Բ- Ներկորողը՝ տոմարական փաստարկ-կութիւններու վրայ կ'ուզէ հիմնել Յունուար վեցը:

Յուստինիանոս կայսեր նամակը, հետեւելով Յովհան Ոսկեբերանի եւ առ Հասարակ Դեկտ. 25-ը պաշտպանողներու փաստարկ-կութիւններուն, տոմարական հաշիւներուն հիմ կ'առնէ Ջաքարիայի Աւետումը, քանի որ Մարիամի աւետումը տեղի ունեցաւ ասկէ վեց ամիսներ ետք. «Եւ այս վեց ամիս է նորա որ ամուսն կոչեցեալ էր»: Ուրեմն չորս թուականները Յովհաննէս Մկրտչի յղացման, Աւետումին, Յիսուսի Մննդեան եւ Տեսողնդառաջին իրարու կը յաջորդեն, երկրորդի առաջինին վրայ վեց ամիս տարբերութեամբ, Մննդը Աւետումէն ինը ամիսներ ետք եւ Տեսողնդառաջը Մննդէն քառասուն օրեր ետք:

Տոմարական փաստարկութիւններու կողմնակիցները, ինչպէս Անանիա Շիրակայի, կ'աւարկեն թէ Ջաքարիա տաճարին մէջ տեսիլքը ունեցաւ երբ «մտանէր Բահանայապետն ի սրբութիւն սրբութեանցն մի անգամ ի տարւոյն», ուրիշ խօսքով «աւր քաւութեան» կոչուած տօնին, որ «ԺԹՂին ամսոյ է, որ է Է-երրորդ ամիս»: Յոյներ կը պնդեն թէ «չորրորդ աւուր պապանձեցաւ Ջաքարիա, ի նմին աւուր յղացաւ կիսն նորա», այսինքն հրէական «եօմ դիբուր»ին, որմէ վեց ամիսներ ետք, այսինքն մարտ 25-ին տեղի ունեցաւ Աւետումը եւ հետեւաբար ինը ամիս ետքն ալ, Դեկտ. 25-ին՝ Մննդը: Հայեր կ'աւարկեն թէ Ջաքարիա տուն վերադարձաւ տաղաւարահաւրաց տօնէն ետք միայն, քանի իր տունը Երուսաղէմ չէր եւ Երուսաղէմ եկող մը չէր վերադառնար տօնիէ առաջ տաղաւարահաւրաց տօնը, որ 12 օրեր ետքն էր քաւութեան օրէն եւ հետեւաբար անկէ վեց ամիսներ ետք տեղի ունեցող Աւետումը կը հանդիպի Ապրիլ 6-ին, իսկ Մննդը՝ Յունուար 6-ին: Ստեփաննոս Սիւնեցի հերքելով Հայոց զէմ եղած այս ամբաստանութիւնը թէ Աւետման տօն չունիք, կ'ըսէ. «Որպէս զՄննդն եւ

զՄկրտութիւնն ի միում աւուր տաւնեմք, նոյնպէս եւ զյարութիւնն եւ զաւետսն... Եւ արդ՝ այն հրէշտակն, որ յսպրիլի զ-ն դաւետարն ետ կուսին, նոյն դարձեալ զաւետսն յարութեանն ետ կանանցն իւղարե-րից»:

Գեղեցիկ յարմարեցումներ են այս բոլոր, սակայն օգէն կարեւոր փաստարկութիւններ կը մնան, որովհետեւ կ'ենթադրեն թէ Ջաքարիան, Յովհաննէս Մկրտչի հայրը, այդ տարուան քահանայապետն էր, քանի որ այդ օր քահանայապետին առանձնաշնորհումն էր սրբութիւն սրբոց մտնել: Պարզապէս մը, զոր դժուար է փաստել:

Գ- Ներքող եւ ամենէն հիմնական փաստարկութիւնը ընդդէմ Դեկտ. 25-ին աստուածաբանական է: Աւանդապահական եւ տոմարական թեր ու դէմ խօսքերը յորժմէր են հիմնաւորելու Արեւելեան Եկեղեցիներու դաւանաբանական կեցրածքը նորածնութեան մը դէմ, որուն մէջ Նեստորականութեան հետ մը կը զգային:

Հայկական թղթատարին մէջ «Հիպոդիտայ Եպիսկոպոսի վերադրուած հատուածը հարց կը դնէ յոտակ կերպով. «Զի երկու քնուքիւնս եւ երկու որդիս խոստովանեցան, եւ այնու երկու տաւնս բաժանեցին, որք անհնազանդ էին: Իսկ Եկեղեցի հաւատացեց ի միում աւուր տաւնէ գտան Մննդեան եւ Մկրտութեան»:

Իսկ «Վասն Արտիմոնի» մականդրուած հատուածը կ'ըսէ. «Եւ բաժանի զմի Բրիտանոս յերկուս քնութիւնս եւ յերկուս որդիս, եւ կարդեաց երկուս տաւնս ըստ երկուց որդւոցն. ի ին գեկտեմբերի կարդի զմնունդն ի սրբոյ կուսին, եւ զմեկուն սոսկ մարդ ասէ, եւ ի Զ-ն յունուարի կարդի զմկրտութիւնն եւ զայն բանին հօր ասաց, եւ բաժանեաց զլիստուած բանն յիւր միացեալ եւ յաստուածացեալ մարմնոյն»:

Կոմիտաս Կաթողիկոսի վերադրուած հատուածը կ'աւելցնէ. «Քանզի մեզ զերուսաղէմին ընդունիմք, որպէս եւ դուք զՅոր-նաղին եւ զԱրտիմոնին...»:

Պարզ եւ յոտակ է այժմ Յուստինիանոսի նամակէն եւ վրացական ու հայկական թղթ-

Թածրարներէն, թէ Աստուածայայտնութեան հետեւնք տօնը, մեծ փառքով տօնուած քրիստոնէական եկեղեցիներուն մէջ, կրտսեցաւ Հոռմի Լիպերիոս Պապին կողմէ 353-ին, Մնուդը՝ Դեկտ 25-ին եւ Մկրտում թիւնը՝ Յունուար 6-ին, թէ մինչեւ Յունուարի տաս Կաթողիկոս եւ տակաւին մինչեւ Ներսէս Ենորհալի, Հայ եւ Յոյն եկեղեցիներուն միջեւ շարունակուող Քաղկեդոնական պայքարի հարազատ արտայայտութիւնն է ան, փոխադրուած տօնացոյցն ենք, պաշտպանելու համար Աստուածայայտնութեան տօնին մէջ՝ Հայց. եկեղեցւոյ Եփեսոսեան տեսակէտը՝ ընդդէմ Արեւմուտի «Նեստորականութեան», թէ Երուսաղէմն էր ընդդիմութեան կեդրոնը այս նորածնութեան դէմ, թէ այդ ընդդիմութիւնը դաւանաբանական զրգազատմաներ ունէր արմատապէս եւ թէ տոմարական հաշիւներ ի նպաստ այս կամ այն տեսակէտին փորձեր էին հակա-Քաղկեդոնականներու դաւանական կեցուածքին բերելու յաւելեալ փաստեր:

Հայց. եկեղեցին Կոմիտաս Կաթողիկոսի նման յարարարելով թէ «մեք ղերուսողէմին ընդունիմք», կը պահէր եկեղեցւոյ Եփեսոսեան հասկացողութիւնը եւ միայն-

նելով Մնուդի ու Մկրտութեան տօները, անդամ մը եւս փարած կը մնար Մարմնացեալ Բանին միութեան զազափարին, որով ի մարմնի եւ ի բանի յայտնութիւնները կը յարգէր իբրեւ մի Աստուծոյ յայտնութիւն. իսկ հին այս աւանդութեան հետ պահեցին նաեւ սաղմական այն միւս աւանդութիւնը որ Դեկտեմբերի 25-ին կը տօնէ Դաւիթ Քաստուածահայր՝ մարգարէին եւ Յակոբ «տեսնողար» առաքեալի տօնը: Անանիա Շիրակացիին հետ մենք եւս կրնանք կրկնել. «Յայլ քաղաքս հետեւեցան Արտիմոնի եւ Հայք միայն զտան յառաջին կարգին. եւ ի ին Դեկտեմբերի Դաւթի եւ Յակոբայ տօնեմք»:

Կարծէ աւելի մօտէն նայիլ եւ իր իրական արժէքով դնահատել Աստուածայայտնութեան տօնի հայկական հասկացողութիւնը պաշտպանելու համար հաւաքուած այս թղթածրարը, քրիստոնէական դրահանութենէն եւ Հայ մատենագրութենէն մէջը բերուած փաստերէն վերբերելու համար հայկական տօնացոյցին, տոմարին եւ դաւանաբանական զիրքաւորումին հետ կապուած հին աւանդութիւնները, որոնցմով կազմուած է մեր եկեղեցւոյ իւրայատուկ նկարագիրը:

ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ